

Voorbij de grote en de kleine C (2004)

De ruimte van cultuurwetenschappen en De Efteling

Sieth Delhaas

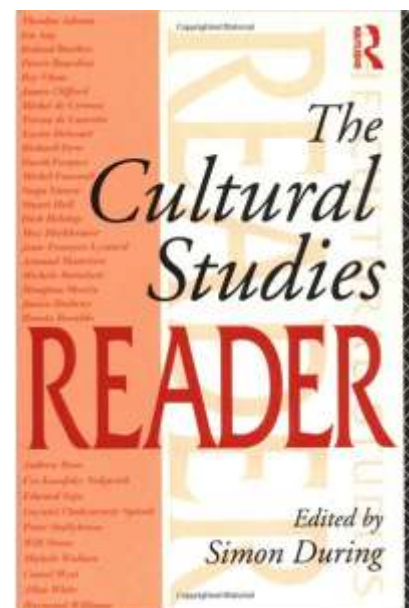
2004

“In de twintigste eeuw zou de bestudering van de cultuur zich ontworsteld hebben aan de normatieve beperkingen van de elitaire negentiende-eeuwse cultuurgeschiedenis”, schrijft Ed Jonker in zijn bijdrage aan de CW-cursus van de Open Universiteit (OU) *Denken over cultuur*. Cultuur zou niet langer met een hoofdletter geschreven te hoeven worden omdat het niet langer staat voor ‘hoge cultuur’. Er zou in de twintigste eeuw een meer democratische wijze van geschiedschrijving zijn ontstaan.

Tegelijkertijd staken andere discussies de kop op of werden voortgezet. Dat bewijst de reader bij het *Onderzoekspracticum: Nederland Moderniseert (1973-2001)*, dat samen met andere varianten is ondergebracht onder de paraplu van het *Onderzoekspracticum cultuurwetenschappen* voor Masterstudenten Algemene cultuurwetenschappen. Daarin wordt met nadruk gewezen op nieuwe inzichten voor cultuurwetenschappelijk onderzoek door het gebruik van theorieën uit andere disciplines, hoe vaak deze in het verleden ook verkeerd werden gebruikt. Verscheidene auteurs moedigen cultuurhistorici aan - dus ook aankomende -, zo vrijmoedig mogelijk theorieën bij andere disciplines te ‘lenen’. Voor zover ze natuurlijk voor het eigen onderzoek geschikt zijn.

Het winstpunt van de reader bij dat *Onderzoekspracticum* is, dat de student, om het onderzoek tot een goed einde te brengen, uitgedaagd wordt zelfstandig te kiezen voor een van de aangedragen perspectieven of theorieën. Vanwege de relevantie ervan of misschien wel omdat die het meest bij haar/hem past. Ik vind deze uitdaging een belangrijk element dat ontbreekt aan de leerroute van de doctoraalopleiding die ik als student van de ‘oude garde’ heb gevolgd. Deze uitdaging inspireerde mij ook verder te zoeken dan het gebodene.

In die reader nu worden de *cultural studies* genoemd. Volgens During zijn deze geïnteresseerd in hoe groepen met de minste macht hun eigen lezing geven van een cultureel product of de ontwikkeling daarvan. Deze richting binnen de cultuurwetenschappen brengt een heel ander terrein binnen de aandacht van onderzoekers dan het terrein dat tot nu toe met de discussie over de grote of de kleine C werd bestreken. Voor mij opende deze richting perspectieven om in genoemd onderzoekspracticum elementen aan de orde te stellen die de in het practicum genoemde wetenschappers hebben laten liggen.

De derde ruimte

Een fout van de Open Universiteit bij de omboeking bood mij de mogelijkheid om als afsluitend moduul, hoewel bedoeld voor de masteropleiding, het *Onderzoekspracticum:*

Nederland Moderniseert (1973-2001) te kiezen. Het bijzondere van dit practicum is dat het een hedendaags probleem als onderzoeksterrein heeft - je kunt het gerust een *hot item* noemen -, namelijk de 'derde ruimte'. Bedoeld wordt die ruimte in Nederland die steeds opvallender en ook agressiever in beslag wordt genomen door attracties van de *vrijetijdsindustrie*.

In 2000 verscheen het rapport van de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) over de ontwikkeling van de vrijetijdsindustrie én de houding die de overheid daarin zou moeten innemen. Auteur Mommaas reikt, omdat hij niet streeft naar een harde afbakening van dit concept, enige kernwoorden aan. Deze industrie zou voortkomen uit de vermaatschappelijking van vrije tijd vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw, in samenhang met de commercialisering van vrijetijdsproducten en -diensten, digitalisering van informatie en communicatie en transnationale verdichting van vrije tijd. Daarnaast is er aan de kant van consumenten sprake van multimediale 'protoprofessionalisering', toename van vrij besteedbaar inkomen en verandering in samenstelling van huishoudens. In vervolg op hun onderzoek naar de modernisering van Nederland tussen 1948 en 1973 - ook een CW-cursus van de OU, maar dan binnen de bachelor opleiding - hebben de rechtssocioloog Kees Schuyt en de architectuurhistoricus Ed Taverne zich voorgenomen een vervolgonderzoek te doen naar de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving in het laatste kwart van de 20ste eeuw, waarbij ze inhaken op het WRR-rapport. De samenstellers van het Onderzoekspracticum namen daarop het initiatief om CW-studenten binnen de plannen van Schuyt en Taverne het element *vrijetijdsbestedingen* te laten onderzoeken.

De Efteling als casus van de vrijetijdsindustrie

Mij werd dit onderwerp in de schoot geworpen dankzij een radiobERICHT eind oktober 2003: 'Actievoerders van Groenfront hebben een bos van natuurpark de Efteling in Kaatsheuvel bezet als reactie op uitbreidingsplannen'. Voor mij was het bijzondere in deze mededeling de wetenschap dat Schuyt en Taverne een casestudy hadden gepland van de strip tussen Eindhoven, Tilburg en Waalwijk. Midden in dit gebied ligt de Efteling. Sterker, lezend in het WRR-rapport van Mommaas, lijkt de ontwikkeling van het in 1952 opgerichte Sport- en Wandelpark "voor kinderen uit arme grote gezinnen in de Langstraat", de Efteling, model te hebben gestaan voor wat Mommaas bedoelt met het concept *vrijetijdsindustrie*. Termen die hij gebruikt zijn in de geschiedenis van de Efteling terug te vinden zoals *ongekende expansie*, *spectacularisering* en *mediasering*.

Zowel Mommaas als Schuyt en Taverne vinden dat door de toename van dit soort industrie de rol van de overheid, die in het verleden producent was van plannen voor de indeling van de ruimte, ter discussie komt te staan. Zij vinden dat de overheid te weinig aandacht heeft voor de negatieve effecten van die industrie. Daar komt bij dat het WRR-rapport vaststelt dat de effecten van vrijetijdsbesteding op de veranderende relatie tussen stad en land in het

ruimtelijk beleid van de overheid onderbelicht zijn gebleven. De onderzoekers zouden de opgedane kennis willen inzetten voor een gericht overheidsbeleid.

De inhoud van het WRR-rapport was voor mij een openbaring. Sindsdien zie ik, reizend door Nederland, de vrijetijdsindustrie als een vraatzuchtig monster door onze open ruimten schuimen. En wie zich tijdens het weekend rijdend op de Nederlandse snelwegen afvraagt wat al die files betekenen, die weet nu dat de vrijetijdsindustrie in het spel is. Meer dan de helft van de verplaatsingen per auto zijn hierop terug te voeren (Mommaas 2000).

De Wereld van de Efteling

Wat mij opviel in zowel het onderzoeksvoorstel als in het WRR-rapport is dat het accent daarin vooral ligt op de overheidskant, hoewel Schuyt en Taverne de ontwikkelingen ook relateren aan de democratiseringsbewegingen uit de jaren zeventig. Bij mij kwam bij bestudering van hun onderzoeksplan de vraag op hoe burgers, van wie het leven ongevraagd en/of ongewild beïnvloed wordt door een zich voortdurend uitbreidende vrijetijdsindustrie, dit ervaren. In mijn onderzoek geldt dit dus de inwoners van het dorp Kaatsheuvel. Met andere woorden: *wat zijn de reacties van bewoners van Kaatsheuvel op de uitbreidingsplannen van Stichting Natuurpark de Efteling aan het eind van de 20ste eeuw?* Hoe denken deze mensen, die in dit ontwikkelingsspel de minste macht hebben, over het om zich heen grijpende ‘culturele product’ de Efteling, dat intussen is omgedoopt in *De Wereld van de Efteling*?

Wat in Kaatsheuvel extra weegt is dat de dorpsbewoners zich intensief bij het natuurpark betrokken voelen. Vele ouderen hebben in de jaren vijftig en zestig als vrijwilliger en/of als werknemer het park helpen opbouwen. Jarenlang waren dorpingen de bestuurders van het sprookjespark. Van het laatste is sinds eind van de jaren zeventig geen sprake meer. Wel verdienen veel Kaatsheuvelaars er hun dagelijks brood; de Efteling is de grootste werkgever van de omgeving.

Geleidelijk aan is het park vergroot van 12 naar 72 ha. Vooral in de jaren negentig is het uitgegroeid en zal nog verder groeien tot een commercieel megapark van 370 ha inclusief een omvangrijk bungalowpark, hotels, vergader- en conferentieruimtes en bijpassende parkeervoorzieningen. De eigenaren doen alles om zoveel mogelijk grond rondom het oorspronkelijke park in handen te krijgen.

Cultural studies en de Kaatsheuvelaars

Welke mogelijkheden nu bieden de *cultural studies* om de plaats van de dorpsbewoners in het geheel van deze ontwikkelingen te onderzoeken? De cijfers en de onthullingen in het rapport van Mommaas geven een beeld van wat het voor mensen kan betekenen wanneer hun dagelijkse leefomgeving zo ingrijpend en negatief wordt aangetast door een ‘vrije radicale’ als deze vrijetijdsindustrie. Hoe ondergaat de individuele Kaatsheuvelaar dit? Een steekproef met

interviews lag voor de hand. Een steekproef slechts, want de omvang van het practicumverslag moet beperkt blijven.

Globaal laten de uitkomsten van deze steekproef zich als volgt omschrijven: Kaatsheuvelaars zijn van huis uit niet gewoon zich uit te spreken. Ook niet als ze het hunne denken over de uitbreidingen van de Efteling, over het doen en laten van de directie, over slechte arbeidsvoorwaarden, over onvoordelige arbeidscontracten, over verstopte autowegen, over sombere vooruitzichten als het pretpark niet alleen de zomermaanden, maar straks het jaar rond open zal zijn, over handjeklap spelen van plaatselijke bestuurders met die van de Efteling, over angst voor verlies van werk en over nog veel meer.

Hun situatie is te vergelijken met die van Engelse arbeiders in een sterk veranderende economie na 1920. Hun cultuur fragmenteerde en veranderde eveneens. Er waren nadelen van verlies, bijvoorbeeld voor de waardering van vakmanschap. Maar verandering leverde ook voordelen op, zoals nieuwe technologie, betere lonen en toegang tot begerenswaardige consumptiegoederen. Hun traditionele 'buurt'-cultuur veranderde in een cultuur die van buitenaf werd georganiseerd - Adorno en Horkheimer noemen dit de cultuurindustrie. Vanuit *cultural studies* werd de specifieke functie van cultuur onderzocht en kritiek geleverd op het democratische machtsblok dat na de Tweede Wereldoorlog de politiek in Engeland domineerde en de macht naar de staat had toegetrokken. Vanaf de jaren zeventig analyseerden men cultuur vanuit het concept 'hegemony', afkomstig van Antonio Gramsci, dat de relaties van dominantie omschrijft die als zodanig niet zichtbaar zijn. Gramsci legt aan de hand van dit concept uit waarom Mussolini's fascisme zo populair was, terwijl het tegelijkertijd de vrijheid van de Italianen inperkte. Sociale en culturele (levens)voorwaarden veranderen: ze zijn in elkaar geflanst en inwisselbaar. Volgens During moeten ze voortdurend worden herzien.

During noemt Willis als een van de belangrijkste onderzoekers op dit gebied. Deze past in zijn boek *Common Culture* naar mijn idee toe wat During verstaat onder *cultural studies ethnography*. In deze methode cirkelen de belangrijkste vragen rondom de betekenis en het belang van de sociale en culturele processen. Een belangrijke techniek van onderzoek is het ondervragen van de bronnen. Groot is het belang dat gehecht wordt aan het luisteren naar deze mensen, het belang van respect voor hun manier van kijken naar een zaak en het belang, zelfs de noodzaak van aandacht voor de zintuiglijke menselijke ervaring. Voor Willis is deze noodzakelijke houding van de onderzoeker het verrassingsmoment in zijn onderzoek.

Wat Willis deed in zijn interviews met jeugdige Engelse arbeiders (m/v), deed ik in mijn interviews met een aantal Kaatsheuvelaars: "to give room to voices other than the theorist's own".

Aanbevelingen

Niet alleen de toelichting van During, maar ook de uitlatingen van andere *cultural studies ethnography*-auteurs, doen vermoeden dat ook deze methode zich binnen felle discussies

heeft moeten ontwikkelen. Misschien wel vergelijkbaar met de discussies over de 'hoge' en de 'lage' cultuur. Ik ben in elk geval blij dat ik aan het eind van mijn CW-studie nog deze methode heb kunnen toepassen. Het was een betrouwbare leidraad bij de interviews die ik als bijlagen aan mijn onderzoeksverslag heb toegevoegd.

Afgezien van wat de interviews en de analyse daarvan mij aan kennis opleverden, bevestigden ze mijn hypothese over het mankement aan het onderzoeksplan van Schuyt en Taverne. Uitgaande van dit resultaat zouden deze wetenschappers hun onderzoeksplan moeten bijstellen. Wellicht zouden zij meer moeten kijken naar hoe relaties van politieke en culturele aard in de door hen te onderzoeken gebieden zich met elkaar verhouden, en in hoeverre de burgers daadwerkelijk zijn geëmancipeerd. In hoeverre hebben democratiseringsbewegingen, die Schuyt en Taverne in hun onderzoek betrekken, in die emancipatie een rol gespeeld of minstens een kans gekregen? In hoeverre hebben (overheids)politiek en regionale en/of plaatselijke cultuur daarop een remmende of ondersteunende invloed gehad?

Gebruikte literatuur

- Delhaas, Sieth, Dorpsbewoners en hun sprookjespark. Een onderzoek naar de reacties van dorpsbewoners op de uitbreidingsplannen van Stichting Natuurpark de Efteling aan het eind van de 20^e eeuw, Vught, 2004.
- During, Simon, 'Introduction' in: S.During (red.) *The Cultural Studies Reader*, London, New York, 1993.
- Gray, Ann, *Research practice for cultural studies*, Londen, Thousand Oaks, New Delhi, 2003.
- Jonker, Ed, 'Cultuurgeschiedschrijving in de twintigste eeuw' in: Auke J.J. van Bremen (red.), *Denken over Cultuur. Gebruik en misbruik van een concept*, Heerlen, 1993, blz. 297-325.
- Mommaas, Hans e.a., *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Voorstudies en achtergronden, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid V109, Den Haag, 2000.
- Schuyt, Kees en Ed Taverne, *1950: welvaart in zwart-wit*, Den Haag, 2000.
- Willis, Paul, *Learning to Labour*, (z.p.), 1977.
- Willis, Paul (red.), *Common Culture. Symbolic work at play in the everyday cultures of the young*, Buckingham, 1990.